

Eevan tyttäret pitivät kotirintaman pystyssä

■ **Kun sotilaat taistelevat, myös kotirintaman on kestävä. Siviili-Suomea kannatteli viime sotien aikana harteillaan iso joukko naisia tehdastyöläisistä talonemäntiin ja kemisteistä kuorma-autokuskeihin.**

KALEVI RANTANEN

Kirjailija ja historioitsija **Kaari Utrion** tunnettu tietokirja *Eevan tyttäret* (Tammi 1984) ilmestyi liki neljä vuosikymmentä sitten. Teos avasi suurelle lukijakunnalle unohdetun ja vaietun puolen historiasta.

Valtavirran sotajutut ovat keskittyneet Aatamin poikien tekemisiin. Kunniakorokkeelle nostetaan yleensä kaksi miesjoukkoa.

Ensiksi tulevat ”monttumiehet” eli etulinjan taistelijat. Heidän jälkeensä kotirintaman johtajat ja ammattimiehet. Tärkeä työ teki heistä rintamamiesten veroisia sankareita, vaikka kuolemanvaara oli pieni.

Naisista on puhuttu ohimennen, usein vähän alentuvasti, jonkinlaisina puolisanareina.

Standardikäsitys ei tee oikeutta naisten panokselle. Sota tarvitsee sotilaita, mutta yhtä paljon sotilaat tarvitsevat aseita, ammuksia, ruokaa ja vaatteita. Arvatkaapa, ketkä ne viime sotien (1939–1944) aikana tuottivat.

Suunnilleen puolet teollisuuden ja yli puolet sotateollisuuden työntekijöistä oli jatkosodan (1941–1944) aikana naisia. Kaikkiaan puolustusvoimien tukitehtäviin osallistui 150 000 naista, joista 130 000 kotirintamalla.

Naiset valmistivat kranaatteja, sytytimitä, tykkien putkia, kiväärien piippuja ja muuta taistelussa tarvittavaa. Ylälättäen huomattiin, että raskaimmatkin

metalliteollisuuden koneet tottelivat myös naisen kättä.

Tarvittaessa naiset tarttuivat myös kuorma-auton rattiin, mistä tuore suurteos *Suomen naisten sota* (Amanita 2021) – kirjoittajinaan **Sari Savikko, Hanna Pukkila-Toivonen** ja Kaari Utrio – kertoo näin: ”Kyllä moni sota-poika kääntyi katsomaan, kun tavaroilla lastattu iso kuorma-auto kulki hentoisen naisen ohjaamana pitkin maaseudun teitä.”

Aikalaistodistaja, toimittaja **Aake Jermo** (1920–1980) kykeni kohtalon oikusta katsomaan sotaa molemmilla rintamilla. Haavoittumisensa jälkeen hän jatkoi ”armeijan rullissa”, mutta kotirintamalla.

Möyhemmin Jermo julkaisi kirjan *Kun kansa eli kortilla* (Otava 1974), jossa hän pystyi yhdistämään omat muistietunsa haastatteluaineistoon ja kirjallisiin lähteisiin.

”Kunpa se kamala aika ei enää koskaan tulisi takaisin”, turkulainen liikenneneuvos **Yrjö Förblom** lausui.

Sen jälkeen Förblom selosti värikäästi Jermolle, milaista oli kulkea häikäpöntön voimalla.

Auto saattoi pysähtyä milloin tahansa. Kuljettajan oli

mentävä hämmentämään pilkkeitä. Jos nuohoaminen ei riittänyt, oli tarkistettava koko kaasutinjärjestelmä. Vian etsimiseen ja korjaamiseen saattoi huveta kaksi tai kolme tuntia.

Emännät puursivat patsaan arvoisesti

Ruuan tuotanto oli yhtä rankkaa kuin häikäpönttöauton kuljettaminen. Jos jollekin Suomen historian sankarille vielä pystytetään patsas, hyvä ehdokas on maalaistalon emäntä.

Sodan syttyessä yli puolet suomalaisista eli maataloudesta.

Maatiloista 80 prosenttia oli pieniä

perheitä. Ennen sotaa pientilojen emännät tekivät keskimäärin 12-tuntisia työpäiviä. Työviikko oli seitsemäpäiväinen. Jokaisena päivänä emäntä käveli ainakin 30 kilometriä.

Vuonna 1917 säädetty kahdeksan tunnin työpäivä kosketti pitkään vain osaa työvoimasta.

Kun miehet olivat lähteneet rintamalle, maalaisemännät joutuivat pidentämään työpäiväänsä entisestään. Sotilailla oli välillä lomia ja hiljaisina aikoina vapaahetkiä rintamalla, kun taas emännät ahersivat ilman taukoja.

Tavallisten maatöiden päälle kasaantui lisää rasitteita, kuten tuotteiden luovutusvelvollisuus paperisotineen. Yli puolen miljoonan miehen armeija oli muonitettava ja vaetetettava ja samaan aikaan huolehdittava kaikista muista.

Luovutusvelvollisuus ulottui kaikkien vähänkin merkittävään, mitä tilat tuottivat, myös villaan. Villaongelmista kertoo eräs kuuluisimmasta pula-ajan kirjallisista tuotteista.

Tienhaaran emäntä Ypäjältä sai kerän muistutuskirjeen, jossa häneltä karhuttiin 2 000 gramman verran villoja neljästä lampaasta. Hän erehtyi luulemaan, että määrä oli 2 000 kilogrammaa.

Emäntä kimpaantui ja kirjoitti kansanhuollolle kirjeen, joka sisälsi yhden virkkeen, pituudeltaan puolet tavallisen kirjan sivusta.

Helsingin Sanomien pakinoitsija Arijoutsu sai kirjeen haltuunsa. Kun emännän kansanomaisia ilmauksia ei 1940-luvulla voinut painaa lehteen, pakinoitsija käänsi tekstin kukkaiskielille.

”Mistä Orvokista teille niitä villoja, ne tarvitaan omiksi vaatteiksi ja mitä siinä olikaan siinä kortissa, kaksituhatta kiloa villoja, meillä oli kaksi lammas-ta ja nyt on neljä, niistä teille Orvokeille pitäisi olla kaksituhatta kiloa villoja, on tämä maailma Lemmikkien vallassa voi Orvokin Orvokin Lemmikki...”

» » »

**Puolustusvoimien veri-
palveluaseman työntekijä
selvittää luovuttajan veri-
ryhmää tutkimalla veren
saostumista koelasilla.
Verta tarvittiin jatkuvasti.**

**Sotilailla oli välillä
lomia, mutta
maatalojen emännät
ahersivat ilman taukoa.**

SA-Kuva

SA-kuva

Keksintöjä niukasti, innovaatioita paljon

Väite, että hätä on keksintöjen äiti, saa sotakokemusten valossa vain osittaista tukea. Merkittäviä keksintöjä tehtiin myös sotaoloissa lähinnä hyvin rahoitetuilla aloilla, kuten lentokoneteollisuudessa.

Sodankäynnille toisarvoisemmissa tehtävissä – joita yleensä hoitivat naiset – syntyi sentään paljon niksejä ja pikaratkaisuja välittömiin ongelmiin. Kun keksintöjä yritettiin puristaa esiin kilpailuilla, yksi palkituista ratkaisuista oli parannetut ämmänlänget.

Innovaatio eroaa keksinnöstä tai tieteellisestä löydöstä. Määritelmällisesti se on toteutettu uudistus, joka voi perustua keksintöön tai löytöön mutta myös tunnettuun osaamiseen.

Innovaatioita sota tuotti runsaastikin sellaisilla aloilla, joilla voitiin hyödyntää valmista tietoa ja vanhoja taitoja.

Esimerkiksi vaatteiden korjaus ja kierrätys vietiin huippuunsa. Armeijan asujen ja jalkineiden korjaamisesta kehittyi jatkosodan aikana tehokas ja hyvin organisoitu teollisuus, jossa työ-

kenteli varuslottien ohella myös paljon siviilejä.

Kun kaikesta oli pulaa, ruuan hävikki luonnollisesti minimoitiin. Sokerin käyttö väheni, vihannesten kulutus kasvoi.

Vuosien 1943 ja 1944 kesinä kansakoulunopettajien piti uhrata puolet lomastaan yleishyödylliseen työhön, kuten kasvien viljelyyn koulukeittolaa varten. Myös lasten piti vuorollaan hoitaa koulun kasvitarhaa.

Vaate- ja ruokainnovaatiot unohdettiin pula-ajan jälkeen, ja vasta paljon myöhemmin ryhdyttiin taas puhumaan kasvien ja vihannesten hyödyllisyydestä. Viime aikoina myös vaatteiden kierrätys ja vähän korjaaminenkin ovat tulleet uudestaan muotiin.

Kemistit rakensivat tulevaisuutta

Kemistinaiset rakensivat sodan aikana tulevaisuutta, niin tiedepohjaista teollisuutta, maataloutta kuin palvelutointaakin.

Vuosien 1946 ja 1964 kemistimatrikeleista löytyy viitisenkymmentä sota-

vuosina työskennellyttä naista. Monet toimivat farmaseutteina. Lääketehtas Orion työllisti useita naiskemistejä, samoin Biokemiallinen tutkimuslaitos.

Muilla oli mitä erilaisimpia työpaikkoja: Puukemia Oy:n puunsokeroimistehtas, Maanviljelyskemian laboratorio, Alkoholintutkimuslaboratorio, puolustuslaitoksen bakteriologinen laboratorio.

Naisten väijäämätön vaikkakin mutkainen eteneminen näkyy myös tilastoissa. Keväällä 1941 Helsingin yliopiston kemian laitoksessa oli 673 opiskelijaa, joista 47 prosenttia oli naisia. Ylimääräisiä assistentteja laitoksessa työskenteli 23, heistä naisia kaksi.

Lukuvuonna 1943–1944 opiskelijoita oli 643, joista naisia 72 prosenttia. Ylimääräisiä assistentteja oli 20, heistä naisia seitsemän.

Korkeimpiin oppiarvoihin ja virkoihin eteneminen oli yhä vaikeaa etenkin luonnontieteissä. Tohtorintutkinnon suorittaneiden naisten määrä jopa laski.

Koko yliopistossa naisten väitöskirjoja oli vuosina 1935–1940 tarkastettu 17. Seuraavalla viisivuotiskaudella 1940–1945 tohtoriksi väitteli enää yhdeksän naista, joista seitsemän edusti humanistisia tieteitä.

Talutusnuora piti joskus katkaista

Tutkijoiden muistitieto elävöittää kuvaa. Mikrobiologi **Veronica Sundman** (1923–2008) muisteli kirjassa *A. I. Virtanen työtoverien silmin* (Kemian Kus-

Työtyttöjä ruispellolla. Vapaaehtoiset 17–25-vuotiaat naiset työskentelivät erityisesti vähävaraisten pientilojen emäntien apuna, kun miehet olivat rintamalla.

Vuoden 1943 loppuun mennessä yli 72 000 naista työskenteli sotateollisuuden palveluksessa. Ammustehtaat pyörivät kolmessa vuorossa.

tannus Oy 1994) aikaansa kemian nobelistin oppilaana Biokemiallisessa tutkimuslaitoksessa.

”Mitään rivimiehiä emme olleet... Siitä lähtien, kun aloitimme korkeinta arvosanaa varten vaadittavaa ohjattua tutkimustyötä eli ns. erikoistyötä, olimme osa laboratorion henkilökuntaa, ainakin siltä meistä tuntui. Oli vastuuta, oli oikeuksia...”

”Erikoistyöntekijöiden välillä vallitsi lämmin ja toverillinen suhde. Muistan, miten keräsimme kotinsa pommituksessa menettäneelle Mairelle vaatteita ja taloustarvikkeita.”

Sundman viittasi biokemisti **Maire Hakalaan** (myöhemmän **Hakala-Zakrzewskiin** (1917–2015). Tämän elämässä näkyi **A. I. Virtasen** (1895–1973) ristiriitainen suhtautuminen naistutkijoihin mutta myös yleinen pyrkimys palauttaa emansipoituneet naiset takaisin ruotuun.

Virtanen kiistatta edisti mutta toisinaan myös jarrutti naisten urakehitystä. Hakalalle, joka oli aiemmin työskennellyt lääkeyhtiö Orionissa, hän tarjosi tutkimusassistentin paikkaa laboratoriossaan.

Kun Hakala sodan jälkeen vuonna 1949 sai idean lähteä jatkamaan opintojaan Yhdysvaltoihin, Virtanen vastusti. Hänen mielestään naistutkijan ei sopinut lähteä ulkomaille, ei ainakaan yksin.

Lopulta nobelisti hölläsi talutusnuoraa hyväksymällä vuoden pituisen opintomatkan. Hakala katkaisi talutti-

Maire Hakala-Zakrzewski siirtyi sotien jälkeen A. I. Virtasen laboratorion biokemisti yhdessä tutkijamiehensä **Sigmund Zakrzewskin** kanssa.

Kun tuontirehun saanti tyssäsi, Äänekosken tehtaissa alettiin valmistaa lehmillä rehua puuselluloosasta. Revittyn selluloosaan sekoitettiin kolmannes kauraa ja pari prosenttia ravintosuoloja.

”Keräsimme vaatteita Mairelle, joka oli menettänyt kotinsa pommituksessa.”

men, jäi loppuiäkseen Atlantin taakse ja teki USA:ssa pitkän uran syöpätutkijana.

”Naiset hyysäsivät sotavankeja”

Valtion tiedotuslaitos VTL – eli ”Vetelä” – valitti kerran, että ”yksinkertainen naisaines suhtautuu sotavankeihin... huolestuttavasti”.

Maalaistaloissa työskenteli jatkosodan aikana noin 40 000 venäläistä sotavankia, joiden ”hyysäämisestä” naisia moittivat muutkin.

Sota paikoin supisti yksilönvapautta, mutta toisissa tilanteissa lisäsi sitä. Rintamasotilaalla oli yleensä vain yksi va-

linta: ammu tai tule ammutuksi.

Sotavangin työnjohtajaksi joutunut talonemäntä taas sai valita käyttäytymistapansa. Useimmiten hän valitsi ihmimillisen linjan.

Toiseen ääripäähän sijoittui nainen, joka kohteli oman maansa kanssasaria huonommin kuin emännät sotavankeja.

Risto Joutjärven kirja *Valvoja naisten erityistyöleireillä* (Minerva 2015) perustuu tekijän äidin **Saara Tuukkasen** muistelmiin vuosilta 1943–1944.

Viranomaiset lähettivät eri syistä epätoivottuja naisia pakkotyöhön, joka tarkoitti usein metsäsavotaa. Heinävedellä sijainnutta pakkotyöleiriä johti

”Marjastiina”, ylimielisen yksinvaltiaan karikatyyri, joka käytti valtaa sadistisesti, ihaili Hitleriä ja vihasi juutalaisia.

”Muistitieto ei ole sataprocenttisen varmaa, mutta varmuus lisääntyy, kun monet muistelijat kertovat samoista tapahtumista”, sanoo Helsingin yliopiston dosentti, sosiologi **Sari Näre**, joka on kirjoittanut kirjan esipuheen.

”Olen paljon törmännyt samaan eetokseen, jolla Joutjärvi on kuvannut pakkotyöleirin johtajaa.”

Näre on tutkinut naisten toimintaa sodan aikana, myös paikoissa, tilanteissa ja elämänalueilla, joista on pääasiassa saatavilla ainoastaan muistitietoa.

Pelkkää kurjuutta ei elämä työleiriläkään ollut. Tuukkanen kertoi myös ihmisistä, jotka näkivät leiriläiset kaltaisinaan sekä yrittivät ja onnistuivatkin parantamaan heidän olojaan.

» » »

Tiukka normisto sääteli käytöstä

Äärimmillään sodan rumuus ilmeni seksuaalisessa väkivallassa, joka vai-
kuttaa sota-aikana lisääntyneen.

Vuonna 1937 tilastoihin päätyneitä
raiskauksia oli 2,5 sataatuhatta asukasta
kohti. Vuonna 1943 luku oli 4,3. Useim-
miten sekä tekijä että uhri olivat suoma-
laisia, mutta on tilastoitu myös muuta-
ma tapaus, joissa raiskaaja oli venäläi-
nen partisaani tai saksalainen sotilas.

Sukupuolisuhteissa naisten käyttäy-
tymistä säätelivät ahtaat normit silloin-
kin, kun suhteet olivat helliä ja tasaver-
taisia.

”Normisto kiristyi sodan aikana ja
roolijako kärjistyi. Naiset symboloivat
kansakuntaa, joten heidän piti olla vah-
voja ja puolustamisen arvoisia”, kuvi-
lee historian professori **Tiina Kinnu-
nen** Oulun yliopistosta.

”Normit olivat ilman sotaakin ny-
kyistä tiukemmat, osittain myös siksi,
että tehokasta ehkäisyä ei ollut.”

Naisilta vaadittiin tiukkaa moraal-
ia, etenkin kun oli kyse suhtautumisesta
vierasmaalaisiin miehiin. Saksa oli liit-
tolainen, mutta suhteita saksalaissoti-
laiden kanssa paheksuttiin.

”Neuvostoliitto hyödynsi moraalisia
epäilyjä omassa propagandassaan ker-
tomalla, kuinka suomalaiset naiset veh-
taavat saksalaisten kanssa omien mies-

ten ollessa rintamalla.”

Ankarimmin tuomittiin suhteet ve-
näläisiin sotavankeihin. Vetelän mai-
ninta ”huolestuttavasta” suhtautumi-
sesta vihjaa seksisuhteisiin, joita suu-
ressa joukossa joskus solmittiin, kun-
takin kuviteltua paljon harvemmin.

Vastaliikkeenä ab-
soluuttiselle, muo-
dolliselle ja usein te-
kopyhälle moraalille
syntyi myös sodan
oloille ominaista seksuaalista vapautta.

”Osalla ihmisistä, mutta siis vain
osalla, rauhan ajan pidäkkeet ja moraa-
li poistuivat, kun kuolema oli lähellä.
Ilmiö havaittiin jo ensimmäisessä maa-
ilmasodassa”, Kinnunen kertoo.

Valonpilkahduksia leirihelvetin keskellä

On mahdotonta sanoa, kuka kotirinta-
man naisista kantoi raskaimman taa-
kan. Jos mittapuuksi otetaan urakan
ajallinen kesto, ykköseksi nousee **Hil-
ma Kilkkinen** (1897–1975), joka kis-
koi kuormaansa 15 vuotta.

Kertomus siviilinaisten kohtaloista
sotien aikana olisi epätäydellinen il-
man häntä.

Petsamossa kansakoulunopettajana
työskennellyt Kilkkinen jäi talvisodan
puhuttua vuonna 1939 neuvostojouk-

kojen vangiksi.

Muurmanskissa käydyssä oikeuden-
istunnossa häntä syytettiin vakoojaksi,
syynä ilmeisesti se, että hän oli opiskel-
lut Britanniassa ja osasi englantia. Kilk-
kinen sai pitkän tuomion, jota hänet lä-

hetettiin kärsimään
vankileirille. Vapau-
teen hän pääsi vasta
vuonna 1954.

Kokemuksensa
Kilkkinen kirjasi
muistelmateokseen-

sa Pitkä matka Siperiaan (Otava 1997).
Leirihelvetin kuvauksia on julkaistu
paljon. Odottamatonta ja siten kiin-
nostavinta on myönteisten kokemus-
ten runsaus.

Kilkkisen kuvaamat ihmiset jakautu-
vat kahteen ryhmään. Melkein kaikki
vartijat ja virkamiehet esiintyvät epä-
inhimillisen hallintokoneiston rattaina.

Toinen ryhmä koostuu ihmisistä, jot-
ka auttoivat Kilkkistä ja joiden ansiosta
hän säilyi hengissä. He olivat sairaan-
hoitajia, lääkäreitä ja muita rivikansa-
laisia niin vankiloissa kuin siviilissä.
Hallinnostakin löytyi joskus auttaja.

Kilkkinen mainitsee erikseen yhden
kenraalin: ”... tunsin olleeni tekemis-
sä hyvän, inhimillisen ihmisen kanssa.
Hän oli tehnyt hyväkseni kaiken, min-
kä oli voinut...”

Sota vauhditti muutosta tyttörien kasvatuksessa

On vaikea tietää kaikkea tärkeää, mitä
sodan kotirintamalla tapahtui. Usein
on vielä vaikeampi tietää, miksi jotain
tapahtui ja mitä seurauksia tapahtu-
milla oli.

Sota on vaikuttanut naisten asemaan
ja toimintaan tähän asti, usein näky-
mättömällä tavalla.

”Sota modernisoi sukupuolten suh-
teita”, Sari Näre aloittaa.

”Suomi kuului sodan häviäjiin pit-
kälti sittemmin vaietun Suur-Suomi-
hankkeen takia. Ihmiset havahtuivat
kuuliaisuutta edellyttävän autoritaa-
risuuden riskeihin, ja tämä tietoisuus
kasvatti yksilöllistymistä.”

”Naiset kasvattivat autonomiaa ja
itseluottamusta, olivathan he tehneet
paljon miehille kuuluneita töitä sodan
aikana.”

Suomalaisille tyypillinen tapa käsi-
tellä sodan haavoja oli uppoutua ko-
vaan työntekoon. Se on jättänyt jälken-
sä suomalaiseen työetokseen.

Myös Elannon leipomon laboratorion toiminnasta vastasivat sota-aikana naiset.

”Työstäkin on osittain tullut kuin taistelukenttä, mikä stressaa meitä vieläkin. Työelämässä mennään usein hampaat irvessä, vaikka vähemmälläkin voisi päästä”, Näre sanoo.

Ihmiset varautuvat hänen mukaansa tulevaan samaan tapaan kuin sota-aikana, jolloin jouduttiin sopeutumaan yllättäviin menetyksiin ja yhtäkkisiin muutoksiin.

”Ruotsissa osataan ottaa vähän rennommin.”

Siihen voi olla syynsä. Läntinen naapurimme säästyí sodan välittömiltä vaikutuksilta ja oli myös vauraampi.

On vaikea myös sanoa varmasti, miten paljon juuri sota muutti naisten asemaa työelämässä. On myös asioita, jotka eivät näy tilastoissa.

”Tämä on paljon pohdiskelua ja arvelua, mutta on mahdollista, että sota voimaannutti”, Tiina Kinnunen sanoo.

”Naiset huomasivat, että heitä tarvitaan.”

Sota vaikutti ehkä siihenkin, kuinka

Siperia opetti Hilma Kilkkistá rankiman kautta. Opettaja selvisi vankileirihelvetistä hengissä kuin ihmeen kaupalla.

naiset kasvattivat tyttäriään.

”Tyttöjä koulutettiin pitemmälle. Heidán koulutuksensa oli lähtenyt laajenemaan jo ennen sotaa, mutta sodan kokemukset kenties vauhdittivat muutosta.”

Kestävyyden lisäksi toipumiskykyä

Toiseen maailmansotaan osallistuneista maista Suomi selvisi suhteellisin pienin vaurioin. Kotirintamalla oli Suomessa vaikeampaa kuin Yhdysvalloissa, mutta helpompaa kuin Venäjällä, Kiinassa tai Itä-Euroopassa.

Merkittävä asia on, että Suomi säästyí neuvostojoukkojen miehitykseltä ja suomalaiset naiset usein joutuvat vihollisotilaiden saapuessa kokemaan.

Suomea yhdistää muihin selviytyjiin resilienssi eli kimmoisuus, joka tarkoittaa toipumiskykyä, ei vain hetkellistä kestävyyttä. Yhteisö voi murtua mutta nousta ja eheytyä taas.

Monet kehitystasoltaan vastaavat maat, kuten Tanska, Ranska tai Hollanti, joutuivat miehityksi ja murtuivat, mutta nousivat sodan jälkeen uudelleen. □

Kirjoittaja on tiedetoimittaja.

Sotamuseo

Karjalaan suuntaavilla puhdistusjoukoilla oli aseinaan harjoja, luutia, rättejä ja vateja. Puhdistusryhmä valmistautuu lähtöön Helsingin Mikonkadulla syyskuussa 1941.